

KİTAP TAHLİLİ

Herbert Marcuse : *One - Dimensional Man*

Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society

Beacon Press, Boston 1964, Sh. 257

Herbert Marcuse 1898 de Berlin'de, Büyük Frederik günlerinden bu yana Prusya başkentine fikrî bir seviye kazandırmış olan eski köklü yahudi ailelerden birinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Üniversite öğrenimini güney Almanya'daki Freiburg üniversitesinde çağımızda varoluşçuluk felsefesine yeni bir yön vermiş bulunan Martin Heidegger'in yönetimi altında bitirmiş, felsefe doktorasını Hegel ile ilgili bir tezle kazanmıştır.

Marcuse yirmi yaşında bulunduğu sırada Alman Sosyal Demokrat partisinin üyesi bulunuyordu. 1919 da Berlin'de halk konseylerin kuruluşu ile birlikte patlak veren ihtilâl sırasında, kendi partisine mensub içişleri bakanı Noske'nin polisi tarafından öldürülen ünlü sosyalistlerden Rosa Luxembourg ve Karl Liebknecht'in katli, onu partisinden soğutmuştur. Bununla beraber Marcuse o sırada yeni kurulan Alman komünist partisine katılmamıştır, 1927 de Alman sosyal demokrasisini «Toplum» adlı teorik dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yüklendiği zaman da partiye karşı tarafsızlığını muhafaza etmiştir.

Marcuse kısa bir süre sonra Avrupa marksizminin diyalektik ekolüne katılmak suretile Macar asıllı Georg Lukacs ve Karl Korsch ile birlikte sosyalizmin aşırı ölçüde bürokrasileşmesine karşı koymak için teorik alanda araştırmalara girişmiştir.

Başlangıçtan itibaren marksizm alanında revizyonist çalışmalara önem veren Marcuse, bu sırada fazlası ile Freud'ün teorileri ile meşgul olmuştur. Marcuse ileriki yıllarında bu konuda şunları yazmıştır : «Freud için insanlığın tarihi, baskıdan ibarettir. Gerçekten de uygarlığın yeraltı ve tabu sayılan yönlerine avdet etmekle sadece fertlerin sırlarını öğrenmekle kalmıyoruz, aynı zamanda uygarlığın karanlık tarafları aydınlığa kavuşmaktadır.»

Marcuse'ye göre ferdin seksüel dürtülerinin çok uzun bir süre ile «super-ego» tarafından baskı altında tutulması en azından onu ömrü boyunca kısıtlayan sosyal ve ekonomik yapılar kadar zorlamaktadır.

Toplumsal olayları bu açıdan yorumlamağa yatkın görünen Marcuse kendisine benzer düşünceler besleyen genç filozoflardan Theodor W. Adorno ile birlikte Frankfurt'daki Sosyal araştırmalar merkezinde «Otorite ve aile yapısı» konusunda bir seri incelemelere girişmiştir. 1946 da Paris'te yayınlanan bu araştırmalar daha sonra B. Amerika'da tamamlanan «Otoriter kişilik» isimli eserin temelini teşkil etmiştir.

Hitler rejiminin ilk yıllarında Paris'teki Ecole Normale Supérieure'ün himâyesi altında çalışmalarını devam ettirebilen Frankfurt'daki enstitünün kadrosunda bir yanda Alman genç bilimcilerden Marcuse, Adorno, Max Horkheimer ve Pollak, öte yandan Fransızlardan Raymond Aron ve Georges Friedmann yer almıştı. Nazi rejiminin baskısının artması ile Alman ekibinin hemen her üyesi B. Amerika'ya göçtüler, Marcuse de 1937 den itibaren B. Amerika'da Columbia üniversitesinde ders vermeğe başladı. Savaş sırasında Harvard'daki Rus Araştırmalar enstitüsünde yaptığı çalışmalarının sonucunda «Sovyet Marksizmi» isimli kitabını yayınlamıştır.

1954 lere kadar daha çok Hegel üzerindeki çeşitli çalışmaları ile ün kazanmış bulunan Marcuse o tarihten sonra «endüstri toplumuna» karşı takınmış olduğu radikal muhalefeti ile tanınmağa başlamıştır. 1955 de Boston'da yayınlanan «Eros ve uygarlık» adlı eserini 1964 de yine Boston'da çıkan «Tek buutlu insan» başlıklı eseri izlemiştir. Gerek bu iki eseri, gerekse geçen yıl çıkan «Saf hoşgörülüğün tenkidi» adlı denemeleri ile Marcuse Avrupa'nın ve Amerika'nın devrimci üniversite öğrencilerini fazlasile etkilemiştir.

«Tek buutlu insan» adlı eseri üç bölüm altında toplanmıştır. Birinci bölüm tek buutlu toplumu, ikinci bölüm tek buutlu tefekkürü, üçüncü bölüm ise endüstri toplumunun sunmakta olduğu alternatifler eleştirmektedir.

Yazara göre *tek buutlu toplumun* bellibaşlı dört özelliği vardır: a) Bu toplumda hür olmayan bir demokratik hayat tarzı sonucunda yeni sosyal kontrol şekilleri gelişmiştir, b) Refah ve savaş devletinin bir karması sayılan endüstri toplumunda tüm siyasal kuvvetler elele vermek suretile, her türlü sosyal muhalefeti ortadan kaldırmışlardır, c) Teknoloji sebeble sanat alanı bireyin

özel hayatı artan «desublimation» sebeble sunî yoldan türetilen bir «mutlu bilinçliğe» dönüştürülmüştür, d) Nihayet endüstri toplumunun üst yapısının dili de belirli işlemlere tâbi kılınmak suretile normal diyalogu kısıtlamıştır.

Marcuse bu alandaki bellibaşlı gözlemlerini şu esaslar etrafında toplamaktadır :

— Endüstri toplumunun en belirgin niteliği ferdin bağımsızlığını sağlayabilecek hürriyetlerini kullanma, muhalefette bulunma gibi ihtiyaçlarını baskı altına alması, buna karşılık refah toplumunun silâhlanma, sığınak inşa etme, ves. gibi imha edici ve baskıcı görevlerini devam ettirebilecek olan ihtiyaçları sürdürtmesidir. Sınıf farklılıklarını ortadan kaldıran mekanizmalar, ideolojik mahsullerini vermektedir. Patron ve işçi aynı televizyon programı seyrediyor, aynı gazeteyi okuyor, daktilo da patronun kızı kadar çekici giyiniyor, zenci de Cadillac sürüyorsa, bu, sınıfların ortadan kalktığına dair bir endeks değil, sadece kurulu düzenin (establishment) devamını sağlayan ihtiyaçların, bunlardan gerçekten yararlanmayan nüfus tarafından ne kadar benimsendiğini göstermektedir.

İleri derece endüstrileşmiş toplumlarda sosyal ihtiyaçlarla ferdi ihtiyaçlar arasındaki fark sadece teorik kalmaktadır. Kütle haberleşme araçları bir communication aracı olduğu kadar bir manipulation ve propaganda aracı haline gelmiştir. Millî savunma aynı zamanda büyük şirketlerin kâr sağladıkları bir kanaldır. Böylece ileri endüstri toplumların en büyük sorunlardan biri, irrasyonelliğin rasyonel karakteridir. Prodüktivite ve verimlilik insanoğlunun zihin ve vücudunun bir uzantısı haline dolayısıyla yabancılaşma (alienation) kavramı tartışma konusu haline gelmektedir. İnsanlar kendilerini eşyaları ile özdeşleştiriyorlar, ruhlarını otomobillerinde, mutfak malzemelerinde, ves. buluyorlar.

Teknolojik realite aynı zamanda ferdin mahrem hayatını da istilâ etmektedir. Kütle istihlal ve kütle dağıtım ferdin bütününi talep etmektedir. Endüstri sosyolojisi çoktan fabrikanın sınırlarını aşmıştır. Kütle haberleşme ve ulaştırma araçları, mesken, gıda ve giyim eşyaları, haberleşme ve eğlence endüstrisinin geliştirmiş olduğu belirli tutum ve alışkanlıklar, bütün bunlar tüm sosyal sınıflardaki fertler için erişilir bir duruma geldikleri ölçüde bir hayat tarzı oluyorlar, böylece *düşünce ve davranışta tek boyutluluk* durumu ortaya çıkmaktadır.

— Bilimsel metodoloji açısından bakıldığında, denilebilir ki tek boyutlu toplumlarda başvurulan bilimsel metod fizik ilimlerde

operationalism yani *işlemcilik*; sosyal ilimlerde ise *behaviorism* yani *davranışçılıktır*. Tek boyutlu düşünce, sistematik olarak politikacı ve haberleşme eksperleri tarafından geliştirilmektedir. Totaliter mantık, diğer transcendant hürriyet şekillerini ya kapitalist, ya revizyonist ya da solcu sectarianism olarak nitelendirmektedir. Gerek komünist, gerekse kapitalist toplumlarda işleme dayanmayan (non-operational) fikirler, davranışa yer vermeyen, yıkıcı düşünceler olarak nitelendirilmektedir.

— Refah ve savaş devletinin bir karması sayılan endüstri toplumunda bir birleştirme süreci alıp yürümektedir: millî ekonomi büyük korporasyonların elinde toplanmakta, hükûmet bu temerküzü milletlerarası çapta askerî ittifaklarla güçlendirmektedir, mavi ve beyaz yakalı nüfus girift bir hale gelmekte, sendika, iş, eğlence ve haberleşme alanındaki liderlikler el ele vermektedir, bilimsel araştırma ile millî hedefler arasında bir ahenk tesis edilmekte ev ve yatak odaları kütle haberleşme araçları ile halkoyunu sunî yoldan yaratan propagandacılara açılmaktadır. Siyasal alanda, karşıt kutuplar el ele vermek sureti ile kurulu sistemi devam ettirmektedirler, böylece muhalefet ortadan kalkmakta, başka bir deyimle siyasal evren kapanmaktadır.

— İleri derece endüstrileşmiş ülkelerde işçi sınıflarının geçirdikleri değişikliğe gelince, bu süreci Marcuse şu dört esas etrafına oturtmaktadır:

1 — Mekanizasyon ve otomasyon iş vetiresinde kullanılan fizikî enerjinin miktar ve yoğunluğunu azalttırmaktadır. Teknoloji, adale yorgunluğu yerine gerilim ya da zihnî gayreti ikame etmiştir. Mihanikî vetire hürriyetin iç âlemindeki mahremiyeti parçalamakta ve seksüel arzu ile emeği bilinçsiz ritmik bir otomatizme irca etmektedir.

2 — Meslekî tabakalaşmada devamlı bir emme (assimilation) cereyan etmektedir. Teknolojik gelişmede makine «mutlak bir ünite» olmaktan çıkıp, sermayenin «organik terkibi» değildir. Dolayısıyla Marx'ın artık değer teorisi de ortadan kalkmaktadır. Marx'a göre makine hiç bir zaman değer yaratmamaktadır, sadece ürünün değerini nakletmektedir, artık değer her zaman yaşayan işçinin istismarının sonucudur. Oysa otomasyonda ölü ve canlı emek arasındaki ilişki değişmektedir; burada prodüktivite ferdin output'u sayesinde değil, makineler tarafından tesbit edilmektedir.

3 — İş ve istihsalin karakterinde hasıl olan bu değişiklik aynı zamanda işçinin davranış ve bilinçliliğini de değiştirmektedir,

dolayısıyla bu durum kapitalist toplumda işçi sınıfının sosyal ve kültürel bütünleme durumunu yaratmaktadır. İşçilerin işletmenin sorunlarını birlikte karar verme mekanizması ile çözüme arzuları da bunu göstermektedir.

4 — Yeni teknolojik âlem çalışan sınıfın negatif durumunu zayıflatmaktadır. Bu sınıf artık yerleşmiş toplumun canlı bir inkârı olmaktan çıkıyor. Diyalektik bir ilişki yerine efendi ve uşağı birlikte hapseden bir fasit daire meydana gelmektedir. Teknisyenler, askerler, işçiler birbirlerinden vazgeçemez unsurlar haline geliyorlar.

— Endüstri toplumunda teknolojinin siyasal hayata nüfus derecesini araştıran Marcuse , aynı eleştirici görüşle buna paralel olarak meydana gelmiş bulunan kültürel bütünlemeyi de ele almaktadır. Batının yüksek kültürü, teknoloji öncesi bir kültürdü, feodaldi. Sadece romantik olmakla kalmamış, aynı zamanda iş ve endüstri âlemi ile her türlü bağını kesmişti. Edebiyata giren figürlerin hepsi burjuvua düzenine aykırı düşen, çelişmeli kişilerdi : sanatkâr, fahişe, zina yapan kadın, büyük suçlular, savaşçı asi şair, şeytan deli gibi kişiler ? Bugünün edebiyatında da buna benzer kahramanlar gerçi ortaya çıkıyor : vamp, millî kahraman, bitnik, nörotik ev kadını, gangster, yıldız, karizmatik iş adamı gibi, fakat bunlar bir inkârdan çok kurulu düzenin (establishment) tasvibkârları sayılmaktadır.

Kültürel bütünleme devresinden önce edebiyat ve sanat her şeyden önce çelişkiyi ayakta tutmağa yarayan, yabancılaşmayı canlandıran, bölünmüş dünyanın mutsuz bilinçliliğini temsil eden unsurlardı. Bu açıklık, ilerleyen teknolojik toplumda kapandı. Yabancılaşma modern toplumda yeni bir konuşma tarzını gerekli kılmaktadır, bunu ise sadece Brecht bir teorik çerçeveye oturabilmiştir. Bunun dışında teknolojik toplumun kültürü, artan tatmin yolu ile belirli bir desublimation'a yol açmaktadır.

Teknoloji, seksüel enerjinin erotik çekiciliğini azalttığı ölçüde, bu alanda da sublimation'u sınırlandırmaktadır. Teknolojinin geliştiği ülkelerde seksüel hürriyet bir piyasa değeri, sosyal alışkanlıkların bir etkeni haline gelmektedir. Böylece haz, genel tasvibe uğradığı ölçüde, itaat alanını genişletmektedir. Endüstri toplumların artan desublimation eğilimi aslında uyumu teşvik eden bir görev ifa etmektedir. Marcuse'ye göre Freud'ün seksüel dürtüsü (libido) ile saldırganlık hasletleri arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Cinsî ihtiyaçların azalması oranında saldırganlık dürtüleri kuvvet kazanmaktadır. İleri derece teknolojik bir düzeye gelmiş

na göre imha (en son merhalesinde: ölüm dürtüsü) prodüktif bir şekilde işlenmeğe elverişli bir hale gelmektedir. Böylece teknolojik toplumların yaygınlaştırdıkları «Mutlu bilinçlilik» sınır tanımaz, ölümü, eğlenceyi, ekip çalışmasını stratejik hedeflerle birlikte mükâfatlandıran bir sosyal ahenk içinde bağdaştırmaktadır.

— Toplumun mutsuz temeli üzerine kurulmuş üst yapı kütle haberleşme araçlarına da hâkim olmaktadır. Tek boyutlu davranış, ifadesini reklamcılık uzmanlarının dilinde bulmaktadır. Bilimsel metod olarak benimsenmiş bulunan işlemciliğin (operationalism) xlingistik eğilimi, eşyaları sadece görevsel yönlerini belirtmek suretile isimlendirmektir. Örneğin: «Bin dolarlık sığınağınız duvardan duvara kadar taban halısı ile döşenmiştir, oturduğunuz yerde kurulan televizyon alıcınız size tatlı anlar yaşatır». Ticarî ve siyasî dil üslubunun birleştirilmesi, protesto ve reddetmeye karşı bir bağışıklık meydana getirmektedir. Gerçekten de kurulu düzenin sorumlu organları barışın aslında savaş olduğunu, sığınakların sevimli olabileceklerini, nükleer silâhların tatlı kârlar sağladıklarını beyan ettikleri süreçten, gerçek bir protestoyu beklemek mümkün müdür?

Teknolojik toplumun yüzlerce kısaltılmış harflerle belirtilen kurumları da bu eğilimi güçlendirmektedir: Nato, Seato, UN, Unicef, FAo, ves.; bütün bu rumuzlarda ezici bir somutluk vardır. Görevi sayesinde teşhis edilen eşya, görevinden tecrid edilmiş olarak ele alınan suni eşyadan daha önemlidir. Bu dil durmadan görüntüler yaratmakta ve kavramlardan kaçınmaktadır. Birleştirilmiş dil, görevsel dil, eleştirmeye kabul etmez, anti-diyalektik bir dildir.

Eserin ikinci bölümünü teşkil eden «tek boyutlu tefekkür» sisteminde özellikle endüstri toplumunda kabul edilen felsefe ve mantık sistemlerini eleştirmektedir. Marcuse'ye göre endüstri toplumunun egemen felsefî sistemi olan pozitivizm, aslında tüm felsefî düşünceyi zayıflatmaktadır. Pozitivizmin üç temel ilkesinden birincisi bilim ile ilişkili düşünce vakıaları deneme yolu ile doğrulamaktadır, ikincisi idrakte ilgili düşünce, kesinlik ve güvenirlilik modelini fizikî ilimlerden almaktadır, üçüncüsü ise bilgi alanındaki ilerlemeyi bu yönelime bağlamaktadır. Saint Simon'un başlatmış olduğu bir diyalog ve davranış, teknolojik realiteye uygun düşmektedir. Dolayısıyla çağdaş pozitivizm Marcuse'nin ölçülerine göre sentetik yoldan fakirleştirilmiş bir somut fikir âlemi yaratmıştır. Başka bir deyimle felsefe, kurulu düzenin negatifliğini, düşünce alanında çelişmeleri belirtmedikçe, bir ideolojiye dönüşmektedir.

Eserin son bölümünde teknolojik toplumun sunmakta olduğu alternatifler üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Marcuse'ye göre endüstrileşmiş toplumun hâkim fikri, yani «barışçı yoldan var olma» formülü (pasified existence) nü bir çeşit düşünce fetişizmi haline gelmekten kurtarmak için, teknolojik hâkimiyeti belirli gruplardan alıp onu yeni kurulacak devlete ve onun merkezî planlama organına aktarılması yeterli değildir. Sömürücü karakterinden kurtulan teknolojik rasyonalizm sosyal hasılayı tayin ettiği ölçüde, siyasî yönetime, daha doğrusu hür fertlerin tesbit ettikleri hedeflere tâbi olacaktır.

Marcuse'ye göre toplumun ulaşmak istediği bu barış halinin (pacification) aslında tabiata hâkimiyet anlamını taşımaktadır. Şu kadar ki bu hâkimiyet iki türlü olabilir: baskıcı ve kurtarıcı. Günümüzde kıtlık ancak ileri derece endüstrileşmiş ülkelere ait sınırlı alanlarda yenilmiştir. Bu ülkelerin refahı kendi sınırlarının içinde ve dışındaki Inferno (cehennemi) örtbas etmektedir; bu ülkeler aynı zamanda baskıcı bir prodüktivite ve «sahte ihtiyaçlar» yaymaktadırlar. Bu durumu gidermek için yükselen hayat standardında kantitatif bir değişiklik yapmak, fazla gelişmenin durdurulması şarttır. Bireyin enerjisinin yaratıcı hürriyete kavuşabilmesi için aslında nükleer imha amacını güden konfor ve iş emniyetine dayanan bir toplum düzeninin kalkması gereklidir. Yeni bir yaşama standardı aynı zamanda müstakbel nüfusunun sınırlandırılmasını da gerektirmektedir. Fertleri gittikçe artan bir toplum, sadece milletlerarası saldırganlığı teşvikle kalmaz, millî sınırlar içinde de demokratik yavayışa engel olmaktadır.

Kısaca Marcuse'ye göre hür ve rasyonel bir toplum ancak yeni bir tarihî süje tarafından yaratılabilecektir. Alman filosof aslında hayli kötümserdir. Ütopya olarak çizdiği hür ve kurtarılmış toplum düzenine sadece zayıf bir şans tanımaktadır. Bu sebepledir ki kitabını Walter Benjamin'in şu satırlar ile kapamaktadır: «Bize ümit, sadece ümitsiz olanlar adına verilmiştir.»

Marcuse'nin endüstri toplumu konusunda yaptığı inceleme aslında Raymond Aron'un giriştiği denemeyi fazlası ile andırmaktadır. Şu farkla ki Marcuse'nin negatif olarak değerlendirdiği gözlemleri Aron pozitif bir gelişme olarak karşılamaktadır.

Marcusenin bu kitabının en ilginç yönü ileri endüstrileşmiş toplumların işleyişini tahlil yolu ile özellikle B. Amerika'nın sosyal bilimlerinin içine düştükleri durumu, «hizmet edici-görevsel» rollerini, teşhis etmesidir. Diyalektik metoddan yoksun bir ampiri

sizm şüphesiz tüm eleştirici niteliklerini kaybetmektedir. Ancak Marcuse, bir numaralı takipçisi sayılan üniversite gençliğine sunduğu devrimci strateji alanındaki düşüncelerini reel bir dayanak noktasına oturtamamış, onları fikir rehberliğinden yoksun bırakmıştır. Başka bir deyimle Marcuse sadece günümüzün en ileri teknik düzeyine ulaşmış toplumların bunalım ve rahatsızlıklarını teşhisle yetinmiştir. Bu açıdan çok yararlı, özellikle felsefî metod alanında verimli görüşler geliştirmiştir. Ancak yeni bir teorinin çerçevesini çizmiş sayılmaz.

Prof. Dr. Nermin ABADAN